

Egyre több jel mutat arra, hogy jelenlegi formáit és működését tekintve az EU – pontosabban az európai politikai közösség, az egységes piac és az európai nemzetek feletti intézmények együttese – nem fenntartható. Az elítvezérelt integráció módszerei kimerültek, az európai projekt jelentősen veszített vonzeréből, az EU intézményeibe vetett bizalom egyre csökken; az európai társadalmi modell és a fenntartható regionális integráció ígéretei egyre távolabb kerülnek a mindennapi valóságtól. 2012-ben vitathatatlanná vált, hogy a makacs pénzügyi és gazdasági válság egyre mélyülő szociális és politikai válságba torkollik. A növekvő társadalmi egyenlőtlenségek – csak úgy mint az európai centrum és perifériák közötti szakadék – a korábbinál nagyobb figyelmet és széles körű társadalmi vitát igényel. Európának szüksége van egy új társadalmi szerződésre, ami feltételezi a meghatározó szereplők vízióinak és érdekeinek világos artikulációját. Mindehhez a még betöltetlen európai és nemzetállamok feletti köztér politizálódása, valamint a politikai felszín alatti hálózatok és mozgalmak sokaságának önkifejezése, azaz a civil társadalom fokozott részvétele szükséges.

I. MIÉRT NINCS EURÓPA VEZETŐ SZEREPBEN A XXI. SZÁZADBAN?

Az Európai Unió válsága többé már nem szűkíthető gazdasági és pénzügyi dimenziókra – az intézményi-legitimációs és politikai válságtünetek 2012 folyamán egyre dominánsabbakká váltak. A napilapok címlapján már jó ideje vezető helyet foglal el az adósságválság és az euróövezet válsága. Az elmúlt év során sok minden elhangzott a globális gazdasági és pénzügyi válságnak az Európai Unióra gyakorolt hatásáról, az eurózóna lehetséges széteséséről, illetve megmentésének különféle pénzügytechnikai megoldási lehetőségeiről. Az a felismerés azonban, miszerint a válság valójában sokkal összetettebb és egyben az Európai Unió, valamint az őt alkotó nemzetállamok/tagállamok egyre mélyülő politikai és társadalmi válsága, csak a legutóbbi időkben törte át a mainstream média és a szakértői diskurzus gátjait. Azt azonban még csak kevesen ismerték fel, hogy ez a komplex válság egyben *az általunk ismert demokráciának a válsága is.*

Ugyan a válságtünetek már az alkotmányozó konvent munkája során is megfigyelhetők voltak és egyre élesebben mutatkoztak a 2004-es keleti bővítés és a 2005-ös alkotmányra adott kettős „nem” népszavazások során, azonban akkor még sikerült különféle kommunikációs megoldásokkal az égető kérdésekre adandó érdemi

A tanulmány egy korábbi, angol nyelvű változata az OpenDemocracy.org c. online folyóirat 2012 áprilisi számában jelent meg. Egy későbbi változatát a Southeast-Europe c. online magazine közölte.
<http://www.southeast-europe.org>
dke@southeast-europe.org

válaszokat elnapolni. Az európai integráció, pontosabban az európai „konstrukció” elitvezérelt és nem demokratikus folyamat maradt, az eurokraták, szakértők és nemzetállami politikusok nem siettek következtetéseket levonni a negatív tendenciák és látványos kudarcok mélyebb szerkezeti okainak elemzéséből. Elmaradt a bajok összefüggéseinek mélyreható vizsgálata és feltérképezése. Megfelelő diagnózis hiányában tehát esély sem volt a sikeres terápiára. Az EU öngratulációja és a sikeres csatlakozásokról a médiából sugárzó nemzetállami propaganda ideig-óráig önmegtévesztő lehetett: miközben az „egység a sokféleségben” maradt a fő szlogen, a megnövekedett sokszínűség erőteljesen kikezdte a valóságosan létező, de facto transznacionális „európai” szolidaritást. „Mag”-Európa (a történelmi Nyugat-Európa) társadalmi előbb csendben, majd egyre hangosabban és érthetőbben a keleti bővítés gyakorlata és további tervei ellen fordultak.

A keleti bővítés előtt és alatt az EU a globális játéktérben egyértelmű sikertörténetnek számított, imázsa nem csupán vonzó és meggyőző volt, de további regionális integrációk modelljéül is szolgált. Könyvek jelentek meg „Az európai álmom” címmel (*Jeremy Rifkin, Walter Schwimmer* etc.) Sokan úgy vélték, hogy a szertefoszló amerikai álmom helyét új – Európa mint konkrét valóság és mint metafora által megjelenített – távlatok foglalhatják el. Úgy tűnt, hogy az európai konstrukció fordulóponthoz érkezett és Európai Unió globális szerepvállalóként aktív és meghatározó alakítójává válik a hidegháború utáni világrendnek.

Marc Leonard 2005-ben a következőt írta: „...Az EU távolról sem a probléma, sokkal inkább maga a megoldás: a kontroll lehetőségét biztosítja tagországai részére a globális szintű politikák felett.” Majd így folytatja: „Azáltal, hogy a nemzeti kormányok számára beleszólást biztosított a világ dolgaiba, az EU mentette meg a nemzeti demokráciákat attól, hogy a globális eseményeket kommentáló kávéházi vitakörre váljanak, miközben a valódi döntések máshol születnek. A kis országok számára az EU az egyetlen lehetőség, hogy ellenőrizési lehetőséget kapjanak a globális piacok felett.” [*Leonard 2005*] A lendületesen optimista könyv címe: „Miért fogja Európa vezetni a 21. századot?”, magáért beszél.

A hivatalos optimizmus nem volt sokáig fenntartható. A közvélemény-kutatások egyértelműen azt mutatták, hogy az „öreg” Európa elvesztette lelkesedését a keleti bővítést illetően (amennyiben egyáltalán létezett valódi lelkesedés). Az EU polgárai a bővítést – tegyük hozzá jogosan – az elit fejük felett meghozott döntésének és nem saját akaratuk beteljesítésének tekintették. A volt szovjet blokk országai csatlakozásának előreláthatatlan és meglehetősen félelmetes következményei voltak az európai polgárok szemében. Úgy ítélték meg, hogy a döntéshozók nem beszámoltathatók, mivel nemzetek feletti szinten nem létezik demokratikus döntéshozatal. A kétszeres „nem” szavazat 2005-ben pontosan mutatja a közvélemény változását az európai konstrukció korábban sikerként ünnepelt módszereit és eljárásait illetően.

Az európai politikusoknak, eurokratáknak, valamint szakértői csoportjaiknak és agytrösztöknek azonban mintha burok lett volna a fejük körül – egy olyan önmagukról alkotott kép, amely egy idealizált és egy általuk kívánatosnak tartott Európát mutatott. A 2004–2005-ös év után a kemény valósággal való szembenézés helyett inkább a halogatás taktikáját választották. Olyan ígéretes és sokat sejtető projektek indultak mint *Margot Wallström* biztos D-terve (*Democracy, Dialogue, Debate*, 2005) vagy a Barroso elnök által meghirdetett a „Reflexió periódusa” (2006). Utó-

lag sincs okunk kételkedni e kezdeményezések őszinteségében és jó szándékában, eredményt azonban vajmi keveset hoztak: a negatív tendenciákat képtelenek voltak megfordítani. A Bizottság tehát elismerte a demokráciadeficitet, de nem talált rá megfelelő gyógyírt. A D-terv nem hozott elegendő elmélyült és érdemi párbeszédet és megfontolást sem európai, sem regionális, sem nemzetállami szinten, és nem erősítette a polgárok azonosulását az EU intézményeivel és az európai konstrukció folyamatával. A közvélemény-kutatások és az Eurobarométer adatai arra utalnak, hogy az EU-intézmények iránti bizalom tovább csökkent és az európai parlamenti választásokon való részvételi arány 2009-ben érte el a negatív rekordot. Margot Wallström, az emberarcú biztos, rokonszenvet alakított ki az európai civil szervezetek vezetőivel való találkozóik során, viszont a kampány nem élénkítette fel, és még csak erősebb pozícióba sem juttatta az úgynevezett „európai civil társadalmat”, amely így nagyrészt egy felülről bevezetett metafora maradt – *Az európai kormányzás fehér könyve* (The White paper on European Governance, 1999) és néhány európai think-tank találmányaként. A szellem ezúttal a palackban rekedt – a társadalmak pedig egyre passzívabbak, fásultabbak és egyre szkeptikusabbak lettek.

A „mérlegelési időszak” 2007 végére egy 27 ajánlásból álló nyílt levéllel ért véget. Az európai démosz absztrakció maradt; az európai politikai közösség továbbra is *nem demokrácia* maradt, erőteljesen megcsappant globális aspirációs esélyekkel. A globális válság kitörése egy meggyengült Európát ért, ahol a polgárok bizalma folyamatosan csökkenőben volt a nem vagy nehezen átlátható intézményekben, a túlon túl ambíciózus és egyre kevésbé megbízható szociálpolitikában, és amelynek politikai filozófiája egyre élesebb ellentmondásba került a valóságos és mindennapi intézményi működést és döntéshozatalt uraló neoliberális gazdaságpolitikával. Európa érdemi vezetés és hiteles válságkezelési kapacitás nélkül maradt, miközben újra terítékre kerültek a „protestáns Észak” és a „katolikus Dél” szembeállításának kliséi, illetve tovább mélyültek a Kelet és Nyugat közötti történelmileg kialakult strukturális különbségek. A válság újra valóságközelbe hozta a részben már feledésbe merült, részben felszámolni tervezett hagyományos centrum-periféria (fél-periféria) megosztottságot.

A de facto szolidaritás nem hogy nem nőtt és terjeszkedett, de gyorsütemű csökkenésnek indult. Az összeurópai érdekeket és tárgyalási stratégiai szempontokat a nemzeti érdekeken alapuló bilaterális szempontok kezdték kiszorítani. A második világháborút követően első ízben vált euroszeptikussá Németország lakossága, miután többségbe kerültek azok, akik nem hittek abban, hogy „az európai integráció jó dolog”. Általános tendencia, hogy az európaiak egyre inkább újra befelé fordulnak, az erős intézmények, felelősségteljes vezetők és felhatalmazott parlament hiányában. A nemzeti érdekeket hangsúlyozó gazdasági és energia-irányelveket az országos népi, kulturális érdekek követték, megnőtt a társadalmi igény az exkluzív típusú demokrácia megerősítésére, amit a jobboldali populizmus és a szélsőségeség növekedése követett. Németország és Nagy-Britannia vezetői szinte egyszerre közölték a világgal, hogy a multikulturalizmus korszaka véget ért. Ez szimbolikus értelemben is új fejezet nyílt az európai integráció történetében.

2011-ben, a NATO Líbiában történő, a francia légierő által vezetett beavatkozása után Franciaország elnöke, *Nicolas Sarkozy* – több nyugat-európai ország támoga-

tását élvezve – felvetette a schengeni egyezmény felfüggesztésének és a nemzeti határellenőrzés visszaállításának a lehetőségét, annak érdekében, hogy legitimálja a MENA országok menekültjeinek deportálását.

Egy fél évtized leforgása alatt az ünnepezt európai álom kezdett rémálomba válni.

II. A VÁLSÁG MÉLYSZERKEZETE ÉS KIVÁLTÓ OKAI

Akik 1989–2004-ig úgy látták, értelmezték és hirdették, hogy a második világháború utáni európai konstrukció sikertörténet, nem álltak távol a valóságtól. Funkcionáló, nemzetek feletti intézmények új integrációs módszerek segítségével történő létrehozása nem csupán precedens nélküli és unikális tett volt, amennyiben korábbi riválisok és esküdt ellenségek együttműködésével jött létre, de sikerességének köszönhetően a regionális integráció és a fejlesztésközpontú együttműködés modelljévé is vált világszerte. Kevésbé volt világos azonban, hogy az európai integráció nyilvánvaló eredményeit lehetővé tevő feltételeket mindenek előtt a hidegháború kétpólusú logikája és a katonai patthelyzet garantálták. Nyugat-Európa integrációja egy beágyazott és jól védett integráció volt – a Marshall-segély, a berlini fal, a NATO és a Szovjetunió (Varsói Szerződés) hadserege megfelelő biztosítékokat nyújtottak az új intézmények, jogi szabályozások nyugodt, lépésről lépésre történő bevezetésére, valamint a világ legnagyobb egységes piacának megteremtésére. Az ilyen feltételek mellett kialakított liberális demokráciák vonzó modellt váltak számos országban, különösen Kelet-Közép-Európa régiójában. Mindez hozzájárult annak a meggyőződésnek a megerősödéséhez, hogy jólét és demokrácia elválaszthatatlanok.

1989 merőben új körülményeket, váratlan és nem kívánt helyzetet teremtett a status quo haszonélvezői számára, többek között leomlott a berlini fal, majd kisvártatva felbomlott a Szovjetunió és ezzel érvényét veszítette a bipolaritás logikája. Megszűntek a régi játékszabályok és az újakat senki nem ismerte, mert nem volt lehetőség előre megfogalmazni őket. Az Európai Közösség egész keleti határa nyitottá vált, fizikai és politikai értelemben egyaránt. *Helmut Kohl* talpraesett politikusként gyorsan felismerte és megragadta a kínálkozó alkalmat. A német újraegyesítés, a keleti bővítés első fázisa a berlini fal leomlásával egy időben indult. Ami összetartozott, elkezdett összenőni, de úgy tűnt, az senkit sem érdekel, hogy mi az, ami nem tartozik össze és így össze sem nőhet – más szóval nem integrálható. Sem politikailag, sem erkölcsileg nem volt tagadható sem a Szolidaritás Lengyelországának, sem a Charta '77 szellemiségével – ugyan kissé megkésve – azonosuló Csehszlovákiának, sem a poszt-kádárista Magyarországnak a joga arra, hogy „Európához tartozzanak”. Mind erkölcsi, mind politikai értelemben lehetetlen és értelmetlen lett volna megkérdőjelezni vagy meggátolni a közép-európai országok integrációs törekvéseit, ahogyan lehetetlen lett volna megakasztani Kelet-Németország spontán módon megindult integrációs folyamatát, a német újraegyesülést. Ugyanez volt a helyzet a balti országokkal a Szovjetunió összeomlása után. A csatlakozás időpontjának halogatása lehetséges volt, a keleti bővítés folyamata viszont nem volt feltartóztatható. Talán kevés volt az idő, az érdeklődés, a politikai akarat és a bölcsesség és túl számo-

sak voltak a sokféleség hirtelen megnövekedéséből fakadó félelmek és potenciális kihívások. Az integráció kibővítésének társadalmi, kulturális és végső soron politikai kérdései nem kerültek igazán napirendre és így nem is épültek be megfelelően a nyugati Európa társadalmainak tudatába és közéleti diskurzusaiba. Feldolgozásuk és „megemésztésük” helyett a szőnyeg alá söprés sorsa várt rájuk, mind Brüsszelben az eurokraták, szakértők, tanácsadók, guruk között, mind a kelet- és közép-európai, fejlődésben lévő, illetve csatlakozó országok új-régi politikai és gazdasági elitjeinek köreiben.

A keleti bővítés mestereinek figyelmét elkerülte, hogy a régi közösségi módszer alkalmazhatatlan volt az új, gyökeresen megváltozott körülmények között. Azáltal, hogy a csatlakozó országok hivatalosan is elfogadták a közösségi joganyagot, valamint az EU által diktált gazdasági feltételeket, jelentősen hozzájárultak az egységes európai piac bővítéséhez, viszont nem járultak hozzá az európai démosz kialakulásához és az európai politikai közösség intézményesüléséhez és kikristályosodásához. Az integráció régi – más feltételek között sikeres – módszerével végrehajtott keleti bővítés nem segített megvalósítani *Jean Monnet* vízióját egy új, precedens nélküli nemzetek feletti politikai hatalom létrehozásáról. Európa régi és új demokráciái nem találták meg a feladathoz elengedhetetlenül szükséges közös nevezőt.

Az európai piac polgárainak száma jelentősen megnövekedett, miközben az anyagi fejlődés illúziója gyorsan halványult és a polgárok azonosulása az európai projekttel stagnálni majd csökkenni kezdett. A demokrácia és a jólét szétkapcsolódása kiábrándultságot, fásultságot és haragot idézett elő, először főként az „új Európában” majd a globális válság kiterjedésével és az európai adósságválság, valamint az euró-zóna válságának elmélyülésével szinte mindenütt.

A politikai díszletek mögött meghúzódó gazdasági számítások, miszerint „nem baj, ha a csatlakozó országok szegények, a fő, hogy gazdaságaik jól működjenek”, csak rövid távon bizonyultak sikeresnek. Az európai periféria országai a mélyülő válság feltételei már nem voltak képesek hozzájárulni a centrum gazdasági stabilitásához.

Középtávon viszont a növekvő mértékben komplex sokféleség kezelhetetlennek bizonyult és destabilizáló hatást kezdett gyakorolni az integrációs folyamatokra. Az egyoldalú és nem átgondolt bővítés bumerángthatásai azonnal érezhetőek voltak a *Big Bang* bővítést követően, a globális válság azonban felerősítette és új szimptomákkal egészítette ki a negatív hatásokat.

III. KONZEVENCÍÁK ÉS LEHETŐSÉGEK

A közösségi módszer kimerülése a kulturális mélystruktúrák (*Dahrendorf* kifejezésével „ligatúrák”) társadalmi és gazdasági változásokat befolyásoló hatásának és jelentőségének figyelmen kívül hagyásával párosulva képezte a társadalmi és politikai integráció elmélyítésének legfőbb akadályát. A nemzeti demokráciákat részben kiüresítették a nemzetközi „gyám” intézmények, ideértve a nem beszámoltatható uniós intézményeket. A „no-choice” demokráciák egyre csalódottabb és kiszolgáltatottabb polgárai úgy érezték, hogy nemcsak nemzeti szinten fosztották meg őket a hatalomtól, és bénultak meg a döntéshozatal folyamatai, de ezzel egy

időben nemzetek feletti – európai – szinten sem váltak teljes jogú polgárokká, azaz nem történt meg „hatalommal való felruházásuk”. Ennek következtében Európának kettős democráciadeficittel kell szembenéznie, amely elsődleges forrása a növekvő és mélyülő politikai válságnak. Ahelyett, hogy a regionális európai integráció alternatív modelljét nyújtaná a szabályozatlan globális gazdaság rendszerének, valamint a piaci fundamentalizmus hanyatlásával hitelét veszített ideológiájának és az ezen alapuló intézményrendszerének, Európa továbbra is kiszolgáltatottja a globális pénzügyi és piaci szereplőknek és az általuk diktált neoliberális gazdaságpolitikának. Ennek következtében az EU de facto kénytelen volt saját törekvései – az európai szociális modell és a regionális különbségek kiegyenlítése stb. – ellen fordulni.

Ennek is köszönhető, hogy közel egy évtizeddel a keleti bővítés után a kelet-nyugati, valamint az észak-déli megosztottság erősebb, mélyülőben van és sokkal nyilvánvalóbb tendenciát mutat, mint 2004–2005 előtt. A német ordoliberalizmus vezetésű neoperiferializációs folyamat különféle szintű nemzeti ellenállások sorát váltotta ki és végső soron mind a nemzeti, mind az európai intézményekbe vetett *bizalom további csökkenéséhez, a demokráciába vetett hit eróziójához* vezetett.

Európa politikai tájképe egyszerre izgalmas és aggodalomkeltő. A mainstream baloldal csapdába ejtette magát egy félrevezető ideológiával, az úgynevezett „harmadik út”-tal történő azonosulással, s ezzel gyakorlatilag a neoliberalizmus fogságába esett, aminek köszönhetően szlogeneken és millió kívül egyre kevesebbet tud érdemben nyújtani szavazóinak. A válság pusztító társadalmi következményei és az ezekre kínálható alternatívák hitelt érdemlően nincsenek napirenden programjában. A bal- és jobbközép közötti különbségek folyamatosan csökkennek az Európai Unió legtöbb tagállamában, miközben ugyanott a befelé fordulás, az idegengyűlölet, a rasszizmus és a kirekesztő tendenciák látható és láthatatlan módon erősödnek. Ennek következtében, az elmúlt fél évtizedben, a jobboldali populizmus, valamint a szélsőségek már szinte mindenütt jelentős befolyásra tettek szert Európában, beleértve a korábbi modelldemokráciákat is, mint például Franciaország, Hollandia, Dánia, Svédország és Finnország. Az európai szolidaritás projektjei, díszletei és ígéretei mögött a valóságban a határokon átívelő és eltérő fejlettségű régiók közötti szolidaritás csökkenése figyelhető meg, annak bővülése helyett, – mintha *Marie Le Pen* szelleme kezdené kiszorítani Jean Monnet szellemét.

Az integráció elmélyítése helyett, a válság kitörésének kritikus időszakában a „Merkozy-Sarkel” tandem által képviselt híres francia-német motor az EU-t a szétesés peremére vezette. De innen vajon hová vezet az út? Vajon végleg összeomlik-e az európai konstrukció és szétesik-e az Európai Unió, mint ahogyan néhány ebben reménykedő rivális ezt sugallja és most már nyíltan hirdeti, vagy vannak lehetőségek és alternatívák az európai konstrukció újrakezdésére – röviden: *képes-e Európa újra kitalálni önmagát?*

Marc Leonard [2011] nemrégiben tanulmányt tett közzé Európa lehetséges forgatókönyveiről, amelyben az EU mint politikai rendszer közeli összeomlásának esélyeit latolgatja. Említést sem tesz korábbi jóslatairól, amelyek szerint az Európai Unió a XXI. századot vezető globális hatalom lesz.

Új művében Leonard négy lehetséges forgatókönyvet vázol fel: „aszimmetrikus integráció”, „kisebb és jobban integrált euróövezet” létrehozása, „szerződés módosí-

tás útján megvalósuló politikai unió” és végezetül „az avantgárd tagjai közötti megállapodás” (Schengen-típusú szerződés).

Ezek a forгатókönyvek azon a hallgatólagos feltételezésen alapulnak, hogy az elit által vezetett integráció, ugyanebben a szellemben és ugyanazon módszerek alapján folytatódik. Az én meglátásom szerint ez azóta nem így van, amióta a demokratikus legitimitás hiánya, és ebből kifolyólag a transznacionális döntéshozatal, eljárások és intézmények iránti bizalomhiány a kiváltó okai a jelenlegi európai konstrukció kudarcának. Ahelyett, hogy annak a felelősségvállalás és beszámoltathatóság elöl egyfolytában kitérő elitnek a gazdasági, pénzügyi és hatalmi érdekeire alapoznánk, amely mellesleg bebizonyította képtelenségét a transznacionális vezetésre, inkább egy reális alternatívát kellene kidolgozni a demokrácia új koncepciójával és jövőképevel, amely egyesíti az emberi törekvéseket a jólétét és méltóság elérésében; más szavakkal, kombinálva a demokrácia gazdasági, társadalmi és jogi/intézményi aspektusait. A további építéshez szükséges új módszernek a társadalmi és kulturális konstruktivizmuson, az állandó visszacsatolások rendszerén és az érintett társadalmak részben állandó, részben változó értékein kell alapulnia. Az európaiak csak akkor juthatnak ki a saját nemzetállamaik vasketrecéből, ha képesek hovatarozásukat megtalálni egy tágasabb transznacionális társadalmi térben. A piac és a nyílt társadalom európai uniós intézmények által garantált és kombinált „hideg projektjei” (újra Dahrendorf szavaival élve) nem képesek létrehozni vagy akár csak ösztönözni az odatartozás és azonosulás érzését, és így nem járulnak hozzá egy erősebb európai identitás kialakításához, sőt, jelenlegi diszfunkcionális működésüket tekintve, inkább gyengítik azt.

Az európai démosz és politikai közösség valamint a működésükhöz nélkülözhetetlen újfajta módon működő intézmények kialakulása nem lesz egyszerű és gyors folyamat, és természetesen nem képzelhető el társadalmi, politikai és kulturális konfliktusok nélkül sem. Valójában az európai projekt demokratizálása a meglehetősen üres európai közösségi tér politizálódását feltételezi. Ebbe a vákuumba nemzetek feletti – európai – politikai mozgalmaknak, hálózatoknak, koalícióknak, civil szervezeteknek és még sorolhatnánk, hogy kiknek kell belépni, azzal a céllal, hogy versenyezzenek az egyre transznacionálisabb posztnemzeti nyilvánosság támogatásért, ezáltal hozzájárulva az európai közjó újrameghatározásához és konszenzusos megteremtéséhez.

A globális pénzügyi és gazdasági válság, illetve a demokrácia válsága felerősítette Európában a politikai és társadalmi turbulenciát és tartóssá tették a bizonytalanságot. Nyilvánvalóan beváltak hitt módszerek és magyarázatok nem működnek. Ezzel megnyílt az út az alternatívák keresése előtt és megteremtődtek a feltételei egy új közbeszéd és a nemzetek feletti és közötti társadalmi megfontolások kialakulásának.

IV. ÖNREFLEXIÓ NÉLKÜL NINCS ALTERNATÍVA

Az a megtiszteltetés ért 2000-ben, hogy meghívást kaptam a *Jacques Delors* – majd később *Jean-Luc Dehaene* – által vezetett, keleti bővítéssel kapcsolatos munkacsoport, a *Reflexió csoport* munkájában történő részvételre. Az ismerkedési vacsorán

Delors nagy érdeklődést mutatott a kelet- és közép-európai országok csatlakozásának előkészítésével kapcsolatban, figyelemmel hallgatta részletekbe menő magyarázataimat. Másnap a plénum előtt is kikérte személyes véleményemet és javaslataimat Közép-Európa keleti bővítésével kapcsolatban. Röviden vázoltam a Nyugat- és Kelet-Közép-Európa közötti történelmi és kulturális különbségek, illetve a köztük lévő fejlődési szakadék veszélyeit és óvatos, jól megtárgyalt, lépésről-lépésre történő bővítést ajánlottam, amely jobban garantálná a megfelelő társadalmi, gazdasági és politikai integrációt. Egyébként, vetettem fel, az EU keleti bővítése kudarchoz vezethet. A Bizottság korábbi (és valószínűleg az utolsó) legendás és karizmatikus vezetője rövid megjegyzéssel válaszolt: „vágyteli gondolkodás!”. A teremben csend volt. A vita befejeződött.

Ez után az epizód után megértettem, hogy a bővítés fő kérdései, azaz a mérete és időzítése, már el voltak döntve: *nagy bumm* (10 ország) csatlakozás egy lépésben, az eredeti, három-négy ország lépésről lépésre történő csatlakozása helyett A Reflexió csoport *A keleti bővítés politikai dimenziói* címmel kiadott jelentése valószínűleg csekély hatással lehetett az események folyására. Delors, az euró és az EMU atyja, egy évtizeddel később, 2012 áprilisában hosszú hallgatás után, egy önreflektív írást tett közzé, amelynek címe: *Európa újraszületéséért*. A cikkben elismeri „Európa hanyatlását” világviszonylatban, és részletesen elemzi az euró és az EMU „nehéz helyzetét”. Delors megpróbálja megérteni a jelenlegi helyzet okait és azonosítani felelőseit, igyekszik levonni a tanulságokat a múltból. Hozzáteszi, hogy az ellenőrizetlen és ellenőrizhetetlen egységes piacból a közös valutával kombinálódva, valamint a kezelhetetlen sokféleség okozta állapotokból gyakorlatilag egyetlen ország, a gazdaságilag legerősebb és leghatékonyabb tagállam, Németország húzott hasznot.

Az EU 2012-ben ünnepli az egységes piac – és ironikus módon az európai honpolgárság – megszületésének 20. évfordulóját, amely Delors terve alapján három fogalomra épül: a versenyre (amely serkent), az együttműködésre (amely erősít) és a szolidaritásra (amely egyesít). A jelenlegi európai válság úgy is leírható, hogy a három egymást feltételező, egymásra épülő fogalom alkotta modell a valóságban nem működött: a verseny, az együttműködés és a szolidaritás között nincs dinamikus egyensúly, inkább lerontják, semmint erősítenék egymást. A csökkenő szolidaritás és együttműködés fényében azt is mondhatnánk, hogy egyelőre csak a versenynek áll a zászló. Delors véleménye szerint az EMU jól működött egészen 2007-ig, ezt követően azonban képtelen volt megfelelő ellenállást kifejteni a globális válsággal szemben, ami elsősorban annak köszönhető, hogy nem rendelkezett erős gazdasági alappal. Mivel a nemzeti bankok és kormányzatok ígért kooperációjával ellentétben a gazdaságpolitikák összehangolása nem működött, nem állt rendelkezésre alkalmas eszköz az Európai Központi Bank hatalmának ellensúlyozására, az EKB viszont a német érdekekkel összhangban csupán az árstabilitás fenntartását biztosította. Amellett, hogy hangsúlyozza az EKB, valamint a nemzeti bankok vezetőinek felelősségét a koordináció sikertelenségéért, az államadósság elhanyagolásáért, valamint a pénzügyi stabilitás hiányáért, Delors elismeri saját felelősségét is. Úgy véli, naivítás volt az „együttműködésben” mint nemzetek feletti intézményi garanciák nélküli ígéletben hinni. Valójában sem együttműködés, sem szolidaritás nem született abból az elitvezérelt modelltől, amelyet az Európai Központi Bank mellett

elsősorban európai székhelyű vagy többségi tulajdonú multinacionális cégek és globális pénzügyi szereplők tartanak ellenőrzésük alatt.

Delors úgy véli, megtanulta a leckét: „az EMU kezdeményezésekor egyben a gazdasági és szociális uniót is meg kellett volna erősíteni” – emellett elismeri, hogy igazuk volt azoknak a kritikus amerikai közgazdászoknak, akik az euró bevezetése előtt arra figyelmeztették, a föderáció minimuma nélkül a közös valuta nem tartható fenn. De abban az időben, amikor Delors a Bizottság elnöke, volt, bármilyen föderalista forgatókönyv elbukott volna – legalábbis Delors meg volt győződve arról, hogy a nemzetállamok elutasították volna azt. E hipotézis reálisnak tűnik, bár utólag ezt sem bizonyítani, se cáfolni nem tudjuk. Minden jel szerint a jelenlegi mély és sokrétű válságnak kellett bekövetkeznie, hogy rávilágítson az elit által vezetett, elavult módszereket igénybevevő, nem demokratikus integráció gyengeségeire és az európai konstrukció során sokáig sikeresnek számító módszerek alkalmatlanná válására. A válsággal tehát beköszöntött az alapvető változások ideje – amiről mindenki sokat beszélt, de ami mégis meglepetésként ér mindenkit.

Ez az új korszak az európai transznacionális szintű politikák megvalósításának korszaka: az üres, gyakorlatilag kitöltetlen, nemzetállami politikák által blokkolt európai közösségi tér *nemzetek feletti társadalmi és politikai térré válhat*. A 2012-es év eleje óta sok javaslat és követelés érinti a meglehetősen lebénított, a neoliberais ideológia és a régi munkaerő-paradigma által közrefogott baloldal újra megerősítését. Sok szerző (*Francis Fukuyama, George Schöpflin, John Palmer* stb.) politikai hovatartozásától függetlenül arra a következtetésre jutott, hogy a baloldalnak nincs átfogó programja, ezért képtelen releváns megoldásokat javasolni a sokrétű válság okozta kihívásokra. Ez a kritika helytálló, ám érdemes kiegészíteni azzal, hogy a „nemzeti hovatartozás” projektjének felerősítésétől és a kulturális-nyelvi-nemzeti azonosság elsőrendűségének hangsúlyozásától eltekintve a jobboldalnak sincs érvényes mondanivalója vagy megoldási receptje. A nemzeti elzárkózás, befelé fordulás vagy kirekesztés általánossá váló gyakorlata már rövid távon is katasztrófához vezetne Európában, ahol még messze nem gyógyultak be a nemzetállamok közötti véres háborúk okozta sebek és nem merültek feledésbe az etnikai, vallási és kulturális megkülönböztetés és kirekesztés erőszakhullámai. Eljött egy új cselekvési program kidolgozásának pillanata a politikai tevékenység minden lehetséges szintjén, de legfőképpen európai nemzetek feletti szinten. Delors ebben a válsághelyzetben a politika felé fordul, azt sugallva, hogy Európa „egy a legtágabb értelemben vett szociáldemokrata offenzíva” kezdetén van.

A kevésbé nyilvánvaló, jobban rejtett társadalmi és kulturális folyamatok európaivá válásának eredménye, hogy a civil társadalmi aktivisták, a diákmozgalmak, a szakmai körök, művészek, újságírók és az értelmiségiek közötti mindennapi együttműködés rutinná vált. Az európai társadalmi és politikai válság nyitott kérdése, hogy vajon a kialakuló európai társadalom elég alapot és keretet nyújt-e majd az új közbeszédhez és a még kitöltetlen közösségi tér politizálásához vagy, hogy a jövőben az európaiak úgy döntenek-e, hogy kizárólag a nemzeti érdekeik szintjére merülnek alá.

Amennyiben Európa megtalálja az integráció új módszerét, és képes lesz kilépni a neoliberális gazdaságpolitika és a jobboldali populizmusa kettős csapdájából, az európai konstrukció új lendületet nyerhet. Az új európai közjó felismerése és

megvitatása megújuló társadalmi és politikai szolidaritást eredményezhet. De tisztán kell látni: az a korábbi társadalmi szerződés, amelyen a nemzetállami szintű demokratikus döntéshozatal épült, az EU legtöbb tagállamában tönkrement vagy súlyosan megrongálódott. Ugyanakkor uniós szinten nem is létezik. Annak érdekében, hogy Európa kilépjen a jelenlegi szociális, politikai és gazdasági zűrzavarból, új társadalmi szerződésekre van szükség a kormányzat minden szintjén – tehát a tagállamok/nemzetállamok, a határokat átívelő régiók és az Európai Unió szintjein. Ahhoz, hogy ez megtörténjen, az európai társadalmak közötti széles körű egyetértésre van szükség az európai projekt jövőjével kapcsolatban. A jelenlegi apátia közepette, amikor szkepticizmus, frusztráció és befelé fordulás jellemző, egy ilyen széles körű társadalmi és politikai megállapodásnak igen csekély esélye van. De pontosan ugyanezen okokból kifolyólag az európai köztér politizálódása elkerülhetetlen. A lefelé tartó spirál örvényében alternatívák bukkannak elő. Európa politikai momentumhoz érkezett. Azt már nem lehet tovább titkolni, hogy a nemzetállami ideológiák kiürülése mellett a baloldal eddigi alternatívái is hiteltelenné váltak. A mainstream baloldal a neoliberalizmus fogságában hiteles célkitűzések nélkül maradt. Ha újra a régi, megosztó államszocialista paradigmát választja, újjászületése nem tarthat sokáig. Amennyiben más, egyelőre még felszín alatt működő társadalmi és politikai hálózatok és új kezdeményezések felé nyit – javíthatja a megújulás esélyeit és megszabadulhat a régi hierarchikus és vertikális hatalmi struktúráktól, valamint az elavult dogmáktól és attitűdöktől. Mindez azonban igaz a jobboldal esetében is. A globális és európai válság új víziók, új megoldások és újszerű partnerségek, együttműködési és döntéshozatali formák után kiált.

Ez a lehetőség még korántsem adottság, és nem is fog automatikusan felbukkanni a krízis természetes velejárójaként. Ahhoz, hogy valósággá váljon, szükség van politikai akaratra, bátorságra és képzeletre, amely önreflexiót előfeltételez. Az újszerű koalíciók építése jelentős és pezsdítő hatással lenne a közbeszédre és a politikai kultúrára. Bebizonyíthatná a különböző, régi és új, posztmodern, posztnemzeti stb. játékosok felelősségvállalási hajlandóságát, helyi, nemzeti, regionális és nemzetek feletti szinten egyaránt. Az új európai alternatívák megfogalmazása és az új koalíciók építése valószínűleg nem korlátozódhatna a politikai paletta egy meghatározott oldalára. Olyan eltérő világnézetű alapító atyák, mint *Spinelli* és *Spaak*, úgy vélték, hogy demokratikus poszt nacionalista politikai erők szélesebb koalíciója elkerülhetetlen, ahogyan ez nyilvánvaló az Európa Mozgalom és más, Európa-párti szervezetek jelenlegi megnyilvánulásaiból is. Az új európai politikai pillanat megválaszolandó kérdései a következők: mikor és hogyan képesek a különböző töredékes, elszigetelt pártok, a társadalom peremvidékein működő, önmagukat egyelőre elsáncoló, politikai felszín alatti hálózatok *egy új európai konvent* szellemének megfelelő politikai platformot létrehozni.

Ezekre a kérdésekre nem léteznek tiszta válaszok. Nincsen garancia arra, hogy mindez be fog következni, mint ahogyan arra sem, hogy ami létrejön, az maradéktalanul sikeres lesz. A politikai pillanatok megragadása egyidejűleg kockázatvállalást is jelent. Tartós és hatékony új koalíciók létrehozásához nélkülözhetetlen az önkorlátozás, a kis különbségek nárcizmusától való megszabadulás és a politikai fragmentumok illetve társadalmi mozgalmak önigazoló attitűdjének zárójelbe tétele. A demokráciának magának is megújulásra, vagy inkább újjászületésre van szükség.

sége. A jelenlegi globális és európai káosz és bizonytalanság eredménye, hogy az alapvető társadalmi, politikai és gazdasági átalakulások folyamata felgyorsul és a régi egyensúlyi állapotok már nem állnak többé helyre. Ez a robusztus átalakulás talán több, de az is lehet, hogy kevesebb demokráciát eredményez. De az európai megújulás – ha sor kerül rá – minden bizonnyal továbbblendíti majd a globális demokratizálódás ingáját.

IRODALOM:

- Bauman, Zygmunt, *Europe, an Unfinished Adventure*, Polity, 2004.
- Barber, Benjamin, *Fear's Empire; War, Terrorism and Democracy*. W.W. Norton, New York, 2003.
- Collignon, Stefan, *Democracy and Europe's crisis of legitimacy*, www.stefancollignon.de, 2006.
- Delors, Jaques, For a Revival of Europe. Tribune, *Notre Europe*, 2012. április 11.
- Foroohar, Rana, The End of Europe, *Time*, Vol. 178, No7, 2011. augusztus.
- Grant, Charles, *A time of austerity and German leadership*, Center for European Reform, 2012.
- Habermas, Jurgen, Europe's post-democratic era, *The Guardian*, 2011. november 10.
- Hughes, Kirsty, EU democracy in crisis, *OpenDemocracy*, January 16, 2011.
- Jones, Eric, No four leaves cover for Europe, *ALDE Europe*, 2011. december.
- Krastev, Ivan, Europe's democracy paradox, *Democracy Digest*, 2012. február 28.
- Laqueuer, Walter, *After the Fall*. Macmillan, 2012.
- Leonard, Mark, Four Scenarios for the reinvention of Europe, *European Council on Foreign Affairs*, 2011. november.
- Leonard, Marc, *Why Europe will run the 21st century?* Fourth Estate, London and New York, 2005.
- McCormick, John, *The European Superpower*, Palgrave Macmillan, 2007.
- Menon, Anand, *Europe's coming political crisis*, E'Sharp, ALDE Europe, 2011. december.
- Overholt, William, The Price for German Leadership, *International Economy*, 2012. tél.
- Palmer, John, EU voters may finally be given some real choices, *OpenDemocracy*, 2012. március 22.
- Rifkin, Jeremy, *The European Dream*, Jenny P. Tarcher/Penguin New York, 2004.
- Schmidt, Vivien A., *Democracy in Europe*, Oxford University Press, 2006.
- Schmitter, Philippe C., *How to democratize the EU and why bother?* Rowmen and Littlefield, London, New York, 2000.
- Schwimmer, Walter, *The European Dream*, Continuum, London, New York, 2004.